

KI MINT VET, ÚGY ARAT – A ZSIDÓ SIKER RÉGI MAGYARÁZATAI (I)

ÍRTA: [BOLGÁR DÁNIEL](#) – 2021.06.24.

Hogyan keletkezhet egyenlőtlenség?

Hogy milyen módokon kerülhetnek egyesek előnyösebb helyzetbe, mint mások, azt mindannyian tudjuk Karinthy Frigyes *Magyarázom a bizonyítványom*^[1] című humoreszkjéből, meg az életünkéből. A *Tanár úr kérem* főhőse, ifjabb Bauer csak sorolja és sorolja, mi minden vezetett a rettenetes félévi bizonyítványához. Az okok sokfélék. Van azonban egy közös vonásuk: ifjabb Bauer előadása szerint ő semmiben nem járult hozzá annak a különbségnek a kialakulásához, ami az ő bizonyítványa és az osztálytársaié között mutatkozik. Az ifjabb Bauer-féle elmélet szerint mindenről a külvilág tehet: mások gondatlansága és galádsága, a teljesítményének méltánytalan értékelése vezetett a kellemetlen helyzethez. Ifjabb Bauer szerint például az ő nyilvánvaló matematikai zsenije azért nem bontakozhat ki, mert a matektanárnak, Fröhlichnek „*pikkje van rá*”.^[2] Ahogy manapság mondani szoktuk: Fröhlich pofára osztályoz. Vagyis elfogult, részrehajló, diszkriminál, előítéletes, pártos. A Biblia persze szebben mondja: azért alakult ki egyenlőtlenség, mert Fröhlich személyválogató volt.^[3]

Idősebb Bauer, akinek az ifjabb magyarazza a bizonyítványát, meg sem szólal a novellában. Vészterhes hallgatásából mégis könnyen kikövetkeztethetjük, mi a felfogása az iskolai egyenlőtlenségekről. A fiának egy szavát sem hiszi, és egyre idegesebb attól, hogy a csillagokat is lehazudja az égről. Szerinte az iskola igenis érdem szerint, vagyis meritokratikusan szortírozza a tanulókat, a tudás és igyekezet a döntő, ki mint vet, úgy arat. A hátrányba kerülők ezért megérdemlik a sorsukat, a fia tehet mindenről, és ezért forgatja a fejében azt a tervet, hogy kíméletlenül felpofozza.^[4]

Az egyenlőtlenségek vagy az ifjabb, vagy az idősebb Bauer-féle elméletnek megfelelően termelődnek meg: vagy érdemeket, valóságos teljesítménykülönbségeket fejeznek ki, vagy nem, és akkor – a modern ember erkölcsi érzéke szerint – igazságtalan ítélkezés következményei. Másképpen fogalmazva, egy versengés végeredménye vagy a versenykiírásnak megfelelő szempontok szerint dől el, vagy attól idegen szempontok szerint.

Az emberek a legtöbb esetben hajlanak arra, hogy a zord atyával, idősebb Bauerrel tartsanak: amikor felfigyelnek arra, hogy az elismerések egyenlőtlenül oszlanak meg valakik között, elsőre arra szoktak gyanakodni, hogy biztos meg is érdemlik. Egyrészt ez az egyszerűbb magyarázat, másrészt a pszichológusok régen felfigyeltek arra, hogy az emberekben megvan a világ igazságosságába vetett hit.^[5]

Hozzá tartozik azonban korunk emberének, főleg baloldali emberének jólneveltségéhez, hogy ha olyan csoportok közötti egyenlőtlenséggel találkozunk, amelyekbe beleszületünk,

legalább elmerengjünk azon, nem az ifjabbik Bauernek lehetett-e mégis igaza. Az ilyen csoportok között ugyanis, úgy hisszük, a modern világban nem szabadna egyenlőtlenségnek lennie. Hiszen az *ancien régime*-ben volt az a mód, hogy ki hova született, annyit is ért. Most már bárhova születik az ember, elvileg bárhova feljuthat és bárhova lesüllyedhet igyekvésétől függően. Ám mivel nagyon is vannak egyenlőtlenségek a születés által meghatározott csoportok között, hajlamosak vagyunk arra gyanakodni, hogy a háttérben valami turpisság van. Talán nem igazságos, hogy az egyik csoport előrébb tart a másiknál. Talán nem tehetségesebbek ők vagy dolgozabbak, hanem csak úgy csinálnak az őket értékelők, mintha azok lennének. Például illik megfontolni azt a lehetőséget, hogy nem azért lesz a nőkből feltűnően kis valószínűséggel nagyvállalati vezérigazgató, a feketékből amerikai elnök, mert ezekre a pozíciókra másoknál alkalmatlanabbak, hanem mert a befolyásos emberek, azaz a férfiak és a fehérek – különösen a fehér férfiak – azt hiszik, hogy alkalmatlanabbak.^[6]

Melyik modell illik a zsidó sikerességre?

A modern korban a zsidók és keresztények között nagyarányú egyenlőtlenségek termelődtek, a zsidók szép sikereket értek el.^[7] Az, hogy ki számított zsidónak, ki nem, szintén a születésnél dőlt el. Arra azonban, hogy a zsidóknak futott a szekere, mégsem illik a „pikkelési” séma, vagyis nem látszik hihetőnek a zsidók érvényesülését részrehajlással magyarázni.

Hogy miért? Amikor a fehér férfiak részrehajlására vezetjük vissza a nők és a feketék sorsát, akkor azt feltételezzük, hogy az erősebb fél tévhitei, önzése megfosztotta a gyengébbeket valamitől, amit kiérdemeltek. Vagyis ebben a magyarázattípusban vélelmezve van, hogy csakis annak a félnek a javára szolgálhat a teljesítmények elfogult elbírálása, az köszönheti diszkriminációnak a sikereit, amelyik dominál. Hiszen kézenfekvő, hogy annak az elfogultsága képes befolyásolni a javak elosztását, az tudja másra tukmálni az ízlését, a maga szolgálatába állítani az intézményeket, aki az úr a háznál. A zsidókra márpedig mindent lehet mondani, csak azt nem, hogy dominánsak lettek volna.^[8] És ezen az sem változtatott, hogy meggazdagodtak vagy iskolázottak lettek. A zsidóság továbbra is egy kicsiny, lenézett, megvetett kisebbség maradt. Nem mindenki olyan akart lenni, mint ők, hanem senki sem akart olyan lenni. Nem az számított divatosnak, ami nekik tetszett, hanem az számított ízléstelennek.

Megpróbálom néhány magyarországi példán bemutatni a zsidók lenézettségét: (1) A zsidóknak a magyarosodás előtti anyanyelvét a nem zsidók Magyarországon (is) alacsonyrendűnek tartották. Bartha Miklós írja a *Kazár földön* című művében a jiddisről, hogy a ruténföldi zsidók „*egy vadtörzs nyelvét beszélik, melynek se nyelvtana, se szótára, se irodalma nincs*”.^[9] Ez a nézet nemcsak egy feltűnni vágyó publicistáé volt. Ez volt a hivatalos álláspont. A népszámlálásokon ugyanis nem ismerték el a jiddist önálló nyelvnek, hanem csak hibás németnek: „*az ország némely vidékén található olyan zsidó vallású egyéneknek tehát, a kik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell anyanyelvül bejegyezni*”.^[10] Csak a holokauszt előtti utolsó, 1941. évi népszámlálás fogadta el érvényes válasznak, ha valaki jiddis

anyanyelvűnek mondta magát,^[11] és az se épp jóindulatból. De ha a keresztények fanyalogtak is, azért – gondolhatnánk – a zsidóknak biztosan kedves volt a jiddis, hiszen a saját nyelvére minden nép olyan nagyon és annyira joggal büszke. Ehhez képest több zsidó értelmiséginek aggályai vagy akár ellenérzései voltak a jiddissel szemben, a jiddist „lejárt lemeznek” tartották.^[12] Volt, aki egyenesen „rút, értelmetlen”, „rettenetes zagyvaléknak”, „szörnyű jargonnak” bélyegezte a nyelvet.^[13]

(2) Két szerzőről is tudok, aki megkísérelte megfejteni, mi volt az ellenfogalma Magyarországon a zsidó szónak. Fenyves Katalin újabb megfejtése szerint a zsidó szó ellentétpárja a 'finom ember' volt.^[14] Bibó Istváné szerint pedig a 'rendes ember'.^[15] A zsidók neve tehát az érvénytelen viselkedés, Jászi Oszkár szavával az „*antigentlemanlikeség*”^[16] neve is volt egyúttal.

(3) Végül és legfőképpen egy a 19. század végén gyűjtött közmondás így írta körül azt a társadalmi rangot, aminél lejjebb már semmi sincs: „*még a zsidónak is kitér*”.^[17] Vagyis, aki még a zsidónál is hátrébb van a rangsorban, amögött már nem lehet senki.

Egy ilyen semmibe vett kisebbség sikeressége nem látszik megérthetőnek úgy, mint amit önző részrehajlás eredményezett, mert nem a zsidók diktáltak. Éppen ezért a zsidó előnyök összes eddigi tudományos magyarázója úgy döntött: a világot meritokratikusan működőnek tekintő idősebb Bauerre hallgat, és érvényesnek fogadja el a mondást, miszerint ki mint vet, úgy arat. Vagyis érdemelvű magyarázatot dolgoz ki, tehát a zsidók és keresztények közti egyenlőtlenségeket teljesítménykülönbségeknek fogja fel, és azt tekinti feladatának, hogy megfejtse, mitől teljesítettek jobban a zsidók.

A zsidó sikertörténet értelmezési hagyománya azonban meglehetősen kusza. Az emberek fejében és a szerzők szövegeiben sokféle ötlet kavarg az arról, miért jutottak előre a zsidók. Hogy rendet tegyünk, e cikksorozat következő részeiben a zsidó siker régen megszületett, de többnyire még most is forgalomban lévő, jelesebb érdemelvű magyarázatairól adok kritikai szemlét: utalok az elméletek kialakulásának történetére, bemutatom a logikájukat, belső ellentmondásaikat, ütköztetem őket az empirikus megfigyelésekkel.

Felhasznált irodalom

Bartha Miklós 1901: *Kazár földön*. Kolozsvár, Ellenzék

Bibó István 1984 [1948]: Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Hanák Péter (szerk.): *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus. Tanulmányok a zsidókérdésről a huszadik századi Magyarországon*. Budapest, Gondolat, 135–294.

Bolgár Dániel 2015: [Mítoszok a zsidó jólétről – a Horthy-kori statisztikáktól a mai magyar történetírásig](#). *Múltunk*, 60. 4. 112–163.

Bolgár Dániel 2021a: *Zsidók és nem zsidók számokban. Statisztikai adattár (1867–1944)*. (Kézirat.)

- Fenyves Katalin 2010: *Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe*. Budapest, Corvina
- Fenyves Katalin 2012c: *Zsidó polgáriasodás a 19–20. század fordulójának Magyarországon: a nyelvhasználat és nők helyzetének alakulása*. Habilitációs értekezés. Budapest, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem
- Fenyves Katalin 2020: Önkép, percepció, asszimiláció. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): *Magyar-zsidó identitásminták II. Egyéni és kollektív önmeghatározások*. Budapest, Ráció, 265–291.
- Flesch Ármin 1908: *A zsidó a magyar közmondásban*. Budapest, Franklin Társulat
- Fuchs, Victor R. 2003: *A nemek közötti gazdasági egyenlőtlenségekről*. Varga Júlia ford. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó (*Közgazdasági Kiskönyvtár*)
- Karády Viktor 1997a: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika Kör (*Replika könyvek*, 3.)
- Karády Viktor 2000: *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, Replika Kör (*Replika könyvek*, 6.)
- Karinthy Frigyes 1916: Magyarázom a bizonyítványom. In: Uő.: *Tanár úr kérem. Képek a középiskolából*. Budapest, Dick Manó, 85–90.
- Katus László 1992: The Occupational Structure of Hungarian Jewry in the Eighteenth and Twentieth Centuries. In: Silber, Michael K. (ed.): *Jews in the Hungarian Economy. 1760–1945. Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday*. Magnes Press – Hebrew University, Jerusalem, 92–105.
- Komoróczy Szonja Ráhel 2016: „Nem veszedelmes többé.” Jiddis a Magyar-Zsidó Szemlében, a magyar zsidó tudományos diskurzusban. *Regio*, 24. 1. 161–179.
- Jászi Oszkár 1917: [Válasz.] In: *A zsidókérdés Magyarországon. A Huszadik Század körkérdése*. Budapest, Társadalomtudományi Társaság (*A Huszadik Század könyvtára*, 64.), 96–100.
- Lerner, Melvin J. 1980: *The Belief in a Just World. A Fundamental Delusion*. New York, Springer Science+Business Media (*Perspectives in Social Psychology*)
- Loury, Glenn C. 2005: A faji jövedelemkülönbségek dinamikus elmélete. In: Uő.: *Előítélet, megkülönböztetés, színvakság. Válogatás Glenn C. Loury írásaiból*. Baráth Ákos et al. (ford.) Budapest, Rajk László Szakkollégium – Ráday Könyvesház, 20–50.

Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) 1911: *A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága. (1871–1911.)* Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (*Magyar Statisztikai Közlemények*, 36.)

Margalits Ede (szerk.) 1896: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások.* Budapest, Kókai Lajos

Szabolcsi Miksa 1890: A „haladó” vidék V. *Egyenlőség*, 9. 34. 1–4.

Szabolcsi Miksa 1894: A nagyidai esethez. *Egyenlőség*, 13. 41. 1–3.

Thirring Lajos 1981: *Az 1941. évi népszámlálás. A népszámlálás története és jellemzése.* Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat – MOL (*Történeti Statisztikai Kötetek*)

Jegyzetek

[1] A *Tanár úr kérem* első kiadásának tartalomjegyzékében *Magyarázom a bizonyítványom* címen szerepel a novella. A szöveg elején azonban *Megmagyarázom a bizonyítványom* cím áll (Karinthy 1916: 85, 187).

[2] Karinthy 1916: 26.

[3] Például 5 Móz 10,17.

[4] Karinthy 1916.

[5] Lerner 1980.

[6] A nők kudarcainak ilyen típusú magyarázataira lásd például Fuchs 2003: 59–62, 80–86. A feketékére Loury 2005: 20–21.

[7] Magyarországon ezekre újabban lásd Katus 1992, Karády 1997, 2000, Bolgár 2015, 2021a.

[8] Persze azért mondják.

[9] Bartha 1901: 33.

[10] Például Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal 1911: 497.

[11] Thirring 1981: melléklet 1.

[12] Fenyves 2012: 33–35, Komoróczy 2016: 165–168.

[13] Szabolcsi 1890: 2, 1894: 1.

[14] Fenyves 2010: 232–241, Fenyves 2020.

[15] Bibó 1984: 204.

[16] Jászi 1917: 97.

[17] A mondásra lásd Margalits 1896: 449. – Vö. Flesch Ármin (1908: 8) közmondásgyűjteményének egyik tételével: „*félre zsidó, paraszt jön!*”